

ISLAMSKO PRAVO NAKON UKIDANJA HILAFETA: Kriza i obnova pravne referentnosti

Ahmed PURDIĆ

Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini
ahmed.purdic@rijaset.ba

Senad ĆEMAN

Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu
senad.ceman@fin.unsa.ba

SAŽETAK: Rad¹ se bavi transformacijom islamske pravne misli nakon ukidanja hilafeta 1924. godine. U prvom dijelu daje se historijski pregled nestanka centralnog autoriteta i posljedica po pravnu referentnost (*merdziiije*). Potom se analizira interakcija islamskog prava s globalnim procesima – kolonijalizmom, nacionalnim i islamskim pokretima te globalizacijom – uz poseban osvrt na ulogu međunarodnih akademija i vijeća za fetve. Posebna pažnja posvećena je bosanskohercegovačkom kontekstu i ulozi Islamske zajednice u očuvanju hanefijskog pravnog naslijeđa i njegovoj prilagodbi savremenom društvu. U završnom dijelu rad razmatra ključnu dilemu islamske pravne misli: Na koji način muslimani mogu pristupiti fikskim pitanjima u vremenu bez hilafeta, oslanjajući se na kolektivni idžtihad, interdisciplinarnu saradnju i uvažavanje različitih konteksta?

Ključne riječi: hilafet, islamsko pravo, fikh, idžtihad, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, kolektivni idžtihad

Uvod

Islamsko pravo (fikh) kao jedna od temeljnih nauka muslimana uvijek je predstavljalo bitan faktor u oblikovanju društvene stvarnosti muslimanskih zajednica. Ukidanje hilafeta 1924. godine označilo je prelomni trenutak u historiji muslimanskog

svijeta, donoseći izazove političkom jedinstvu muslimana i pravnoj koherentnosti. Islamsko pravo moralo je pronaći nove načine funkcioniranja u odsustvu centraliziranog autoriteta. U ovom radu polazimo od uvjerenja da je upravo taj trenutak raskida s centralnim autoritetom otvorio

prostor za najdublje preispitivanje uloge islamskog prava u savremenom društvu. Bez centralnog autoriteta u liku halife, odgovornost za tumačenje i primjenu šerijatskih propisa prešla je na kolektivne organe učenjaka i pojedince koji su svojim intelektualnim i praktičnim kapacitetima

¹ Osnova ovoga rada izložena je u formi referata "Interakcija islamskog prava i globalnih islamskih tokova nakon hilafeta: učenjaci u potrazi za optimalnim rješenjima" na Okruglom stolu "Stoljeće bez

halife", održanom 24. decembra 2024. godine u okviru manifestacije "Dani islamske tradicije Bošnjaka", u organizaciji Instituta za islamsku tradiciju Bošnjaka. Autori koriste priliku da izraze

posebnu zahvalnost dr. hfz. Elviru Duranoviću, naučnom savjetniku Instituta, na inicijativi, pozivu i prilici da učestvuju na skupu, kao i na poticaju da ovaj rad bude pripremljen za objavljivanje.

postavili temelje savremenog islamskog prava. Rad nastoji pokazati da se i iza tih procesa, često vođenih u tišini i izvan velikih političkih scena, prepoznaje vitalna snaga islamskog prava i njegov kapacitet da odgovori na potrebe muslimana.

Ukidanje hilafeta predstavljalo je kraj centraliziranog političkog i pravnog autoriteta i otvorilo put decentraliziranim modelima tumačenja islamskog prava. Ovaj rad istražuje interakciju islamskog prava i globalnih tokova u stoljeću nakon ukidanja hilafeta, s fokusom na izazove i prilike koje su oblikovale savremenu pravnu misao. Analizira se utjecaj ključnih historijskih procesa – kolonijalizma, sekularizacije, nacionalnih i islamskih pokreta, globalizacije – te osnivanje međunarodnih akademija islamskog prava i vijeća za fetve na razvoj islamskog prava. Poseban naglasak stavljen je na bosanskohercegovački kontekst i ulogu Islamske zajednice u očuvanju kontinuiteta hanefijske pravne škole i prilagodbi islamskog prava multikonfesionalnom i sekularnom okruženju. Rad ističe značaj kolektivnog idžtihada, interdisciplinarnog pristupa i inkluzivnosti u oblikovanju odgovora na savremene izazove, poput pitanja zdravlja i liječenja, ekonomskih modela, ekoloških izazova i novih tehnologija.

Metodološki, rad se oslanja na analitičko-komparativni pristup: koriste se historijski izvori, savremena literatura i primjeri institucionalnih rješenja kako bi se pokazala evolucija islamske pravne misli u različitim kontekstima.

Ciljevi rada su: analizirati utjecaj ukidanja hilafeta na islamsku pravnu misao; istražiti ulogu globalnih islamskih tokova u formiranju savremenog fikha; prikazati prilagodbe islamskog prava u Bosni i Hercegovini; predložiti smjernice za daljnji razvoj kolektivnog idžtihada i interdisciplinarnog pristupa u rješavanju savremenih pitanja.

Doprinos rada ogleda se u tome što sistematski povezuje globalne procese i lokalne specifičnosti, posebno

bosanskohercegovački slučaj, te time popunjava prazninu u istraživanju odnosa između ukidanja hilafeta i kasnijeg razvoja fikha na periferijama muslimanskog svijeta.

Rad polazi od toga da je decentracija islamskog prava nakon ukidanja hilafeta omogućila veću fleksibilnost i dinamičnost, ali istovremeno otvorila nove izazove u održavanju pravne referentnosti (*merdziiije*).

Ukidanje hilafeta i transformacija pravne referentnosti

Hilafet, osnovan nakon smrti Muhammeda, a.s., bio je simbol islamskog političkog jedinstva i pravne autoritativnosti. Kroz historiju, ova institucija se prilagođavala društvenim i političkim kontekstima, dok nije ukinut 1924. godine pod pritiskom sekularnih reformi Mustafe Kemala Atatürka. Ukidanje hilafeta označilo je kraj ere centraliziranog političkog ali i vjerskog autoriteta² te shodno tome početak fragmentacije pravne referentnosti.

Islamski svijet se nakon ukidanja hilafeta suočio s pitanjem kako očuvati šerijatski autoritet u odsustvu halife, što je potaknulo evoluciju pravne misli i naglasilo važnost kolektivnog idžtihada. Ovo pitanje nije bilo samo institucionalno, nego i duboko duhovno: muslimani su tragali za načinom da očuvaju vezu s normativnim izvorima bez političkog okvira koji ih je stoljećima štitio. Tada pitanje pravnog autoriteta prelazi na kolektivne organe i lokalne učenjake, što je dovelo do stvaranja novih institucija i formata fetvi. Važno je naglasiti da je ovaj prelaz bio manje nagla institucionalna reforma, a više proces u kojem su se isprepletale duhovne potrebe muslimana i praktične društvene okolnosti.

Naslijede pravne škole (mezheba) kojem su muslimani određenog podneblja pripadali, kao i tumačenja vjere od strane uleme, uvijek su snažno utjecali na primjenu islamskih propisa u životu zajednice. Nakon ukidanja centralnog vjerskog autoriteta, ta je referentnost dodatno došla do izražaja, pa su učenjaci i mezhebi postali glavna pravna referentnost fikha (Ibn Ašur: 2001:409). Još od vremena hanefijskog imama Ebu Jusufa muslimani su na temelju islamskog principa savjetovanja (*šure*) pratili stavove *kadi el-kudata* prvog među sudijama. U fikhskim djelima vremenom se mijenjala terminologija simbola kolektivne normativnosti i primjene islamskih propisa, od *šure*, preko *kadi el-kudata* pa *kadi el-džemaa* do *šejh el-islama* i kolektivnog idžtihada, ali je zadržano temeljno fikhsko načelo: referentnost fikha je kolektivna kategorija uređena prema nauci usuli-fikha i mišljenju učenjaka jednog zavičaja o određenom pitanju važnom za islam i muslimane. Referentnost fikha od ukidanja hilafeta naovamo bila je isključivo institucionalizirana kroz tačno određenu islamsku pravnu školu i autorizovane učenjake. Ona nije mogla biti personalizirana kroz nepogrešivost ličnosti ili stava, ma o kome da je bila riječ. Referentnost fikha opće je dobro svih muslimana čija autentičnost se direktno naslanja na Kur'an i Sunnet kao dva osnovna izvora islama i na prihvatanje prava na idžtihad kompetentnih učenjaka. Na taj način je zadržana neovisnost (*istiklalija*) islamske pravne misli, uprkos ogromnim društvenim, ekonomskim, sigurnosnim i brojnim drugim izazovima (El-Fasi, 1993:215). Nije se u fikhu uvijek uspijevalo doći do optimalnog rješenja, nekada zbog dinamičnosti promjena i okolnosti ili bavljenja prečim pitanjima, nesnalažanja, loše procjene i slično. Rješenja

² Po mišljenju klasičnih islamskih pravnika, primarna uloga halife je čuvanje vjere i upravljanje državom. U Osmanskoj Državi halifa je pitanja

vjere delegirao na šejhul-islama. O razvoju institucije halife i šejhul-islama više vidi: Smailagić, 1990:229–233 i 576–578.

su bila plod vlastitog promišljanja islamskih učenjaka, a nikako doslovna preuzimanja tuđih rješenja iz drugih pravnih sistema ili svjetonazora. Ako su neka pravna rješenja (za pojave i izazove koji su se prvo pojavljivali u nemuslimanskim društvima) i preuzimana iz drugih pravnih sistema, morala su proći provjeru njihove kompatibilnosti s islamskim principima i intencijama Šerijata. Period nakon pada hilafeta karakterizira tranzicija iz centraliziranog sistema islamskog pravnog autoriteta³ ka disperzivnim i često regionalnim pristupima tumačenju šerijatskih propisa. U tom okviru, uloga referentnosti fikha postala je presudna za održavanje pravne koherentnosti i prilagodbe novih izazova (Ez-Zejdi, 2013:61–75).

Globalni procesi i utjecaj na islamsko pravo

Nakon ukidanja hilafeta, globalni tokovi u muslimanskom svijetu kao što su kolonijalizam, nacionalni pokreti, islamsko buđenje (*sabva*), te globalizacija, oblikovali su pravni diskurs muslimana. Interakcija uleme s globalnim tokovima muslimanskog svijeta bila je originalna i transparentna. Prigovori pojedinih muslimanskih i inih autora na to da islamski pravници često nisu bili na visini zadatka, da su dodatno doprinijeli dekadenci muslimana i da se nepotrebno i štetno protive reformaciji islamskog prava uzimani su u razmatranje, a vrijeme je uglavnom potvrđivalo promjenjivost globalnih tokova i postojanost temeljnih načela islamskog vjerazakona. Zahvaljujući takvom pristupu, sačuvana je autentičnost islamske pravne misli (Eš-Šatibi, n.d.:5/41). Naš je stav da se ovi prigovori mogu razumjeti samo ako se imaju u vidu stalne napetosti između promjenjivih globalnih tokova i postojanosti šerijatskih principa.

Kolonijalizam i sekularizacija kao izazov islamskom pravu

Kolonijalizam je imao dubok utjecaj na islamski svijet, donoseći sekularne pravne sisteme koji su marginalizirali šerijatsko pravo. U mnogim muslimanskim zemljama šerijatsko pravo bilo je ograničeno na porodične i privatne sfere, dok su javni zakoni preuzeti iz zapadnih pravnih tradicija. Ovaj proces zahtijevao je od učenjaka da redefiniraju ulogu šerijatskog prava unutar modernih država. Ovo istraživanje polazi od stava da je to redefiniranje bilo bolno, ali nužno, jer je značilo očuvanje kontinuiteta fikha u potpuno novim okvirima. Izlaz je viđen u obnovi idžtihada, obrazovanju i pronalaženju alternativnih rješenja utemeljenih na islamskim principima.

Nacionalni i islamski pokreti: između sekularnog i vjerskog

Pored toga što su nacionalni pokreti marginalizirali islamske vrijednosti, a prije svega islamsko pravo, na račun nacionalnih i sekularnih jer su htjeli pridobiti i nemuslimane, ipak su arapski nacionalni pokreti (*uruba*) sredinom 20. stoljeća nastojali zadržati islamske vrijednosti unutar novih političkih struktura. Islamsko buđenje u drugoj polovini 20. stoljeća potaknulo je intenzivnu raspravu na globalnom nivou o mjestu i ulozi šerijata u savremenom društvu. Rezultat tih diskusija bila su osnivanja međunarodnih akademija islamskog prava, poput one u Kairu (1964), Džedi (1981), Mekki (1983), Sjevernoj Americi (FCNA, 1986), Indiji (1988), Evropskog vijeća za fetve (1997) i Sjevernoj Americi (AMJA, 2002), koje su omogućile razmjenu mišljenja među učenjacima različitih pravnih tradicija.

Od kolonijalizma (*istiamar*) do sredine 20. stoljeća, preko nacionalnih pokreta sedamdesetih i islamskog

buđenja osamdesetih, te osnivanja međunarodnih akademija islamskog prava i nacionalnih vijeća za fetve u drugoj polovini 20. stoljeća i doba globalizacije – svi su ti procesi neminovno vodili ka snažnoj interakciji islamskog prava s društvenom zbiljom. Pozicioniranje pitanja referentnosti fikha nakon pada hilafeta i tokom trajanja kolonijalizma, ustavno definiranje statusa Šerijata unutar politika nacionalnih i islamskih pokreta, način primjene šerijatskih propisa muslimanske dijaspore i manjina, kreiranja balansa između islamske originalnosti (*esala*) i muslimanske modernosti (*muasara*), umjerenost (*vesatija*), društvena koegzistencija (*fikhu et-teajus*) i civilizacijski fikih (*el-fikh el-hadari*) bila su samo neka od dominantnih pitanja u proteklom periodu na koja su šerijatski pravници nastojali ponuditi optimalne odgovore.

Međunarodne institucije i razvoj kolektivnog idžtihada

Usljed specifičnosti prilika i okolnosti u kojima su živjeli – u odnosu na fikih – nisu svi muslimani na isti način doživjeli ukidanje hilafeta. U odsustvu hilafeta, muslimanski pravници suočili su se s pitanjem: Ko je referentan da tumači i kontekstualizira šerijatske propise za određeno vrijeme i prostor? Koja rješenja su autentična, ali i adekvatna potrebama savremenih muslimana? Muhamed Abduhu još prije pada hilafeta govorio je o tome da "islamski zakon mora biti dinamičan kako bi odgovorio na potrebe muslimana u modernom svijetu" (Abduhu, 2012:4/37); Rešid Rida među prvima je predlagao "formiranje vijeća učenjaka kao zamjenu za centralnu vlast halife" (Rida, n.d.:18); Sejid Nursi objašnjavao je kako *vizara* (ministarstvo) može simbolizirati *sultanat*, a *mešihat* (vjerska elita) može simbolizirati *hilafet*, pa kako god *vizara* ima brojna tijela, tako i *mešihat* ne može biti prepušten idžtihadu jedne osobe nego je nužno prihvatiti vrijeme kolektiviteta (*zeman*

³ Vrijedi napomenuti da su uvijek u muslimanskim društvima uporedo s centraliziranim pravnim autoritetom djelovali i pojedinci koji su na osnovu vlastitog

idžtihada nudili rješenja za neka pravna pitanja, koja su se razlikovala od zvaničnog stava, ali se u javnim organima i institucijama primjenjivao zvanični stav.

el-džemaa) (Sanu, 2006:110); znameniti tuniski fekih Muhamed Tahir Ibn Ašur zalagao se za osnivanje međunarodnog vijeća za fikh koje “ako ne može raditi ili postojati u hilafetu, može negdje drugo” jer “vijeće treba da, između ostalog, raspravi pitanje kamate” (Ibn Ašur, 1984:4/87); veliki sirijski pravnik Mustafa Zerka ponudio je ideju osnivanja međunarodne akademije fikha sastavljenu od “muslimana različitih specijalizacija i zanimanja” (El-Halid, *El-Idžtihad...*); egipatski pravnik Muhamed Jusuf Musa je smatrao da “u svijetu pored akademija arapskog jezika moraju postojati akademije islamskog prava” (Musa, 1961:187). Takvu ideju je kasnije prihvatio Karadavi u Kataru, Buti u Siriji, Gazali u Egiptu, Ibn Baz u Saudijskoj Arabiji i drugi te su i oni dali važan doprinos interakciji globalnih tokova i islamskog prava u muslimanskom svijetu.

Zahvaljujući ovim i njima sličnim pozivima, te trudu i zalaganju ovih i drugih učenjaka, osnovane su institucije koje su u svom radu primjenjivale kolektivni idžtihad. Upravo su ove institucije utemeljile praksu savremenog fikha koji ne počiva na ličnom autoritetu pojedinca, već na kolektivnoj odgovornosti uleme. Prvo je u Egiptu 1927. godine formirana institucija Visokog vijeća uleme (*Hejet kibar el-ulema*), koje je 1936. godine preimenovano u (*Džemaa kibar el-ulema*), iz kojeg je 1961. godine nastala Akademija za islamska istraživanja (El-Halid, *El-Idžtihad...*), a nakon nje i ranije spomenute akademije islamskog prava. Elaborate za osnivanje i rad međunarodnih akademija islamskog prava podnijeli su: Mustafa Ahmed Zerka 1964, dr. Zekerijja el-Berri 1976, dr. Jusuf Karadavi 1983, dr. El-Abd Halil Ebu Abd 1987, dr. Abdulmedžid Es-Susuh 1988, dr. Kutb Mustafa Sano 2000, Halid Hasan el-Halid 2009.

Međunarodne akademije i nacionalna vijeća za fetve često rade na pitanjima relevantnim za savremene muslimane, poput bioetike, ekonomije, politike i društvenih pitanja. Time

se islamsko pravo neprestano ažurira i prilagođava novim društvenim, tehnološkim i ekološkim izazovima. Interakcija islamskog prava ostvarena je i sa sekularnim pravnim sistemima, posebno u pluralističkim društvima. To omogućava bolje razumijevanje i integraciju islamskog prava u šire pravne i društvene strukture.

Proces kodifikacije islamskog prava u proteklih stotinu godina je složen proces koji je oblikovao i dalje oblikuje pravne sisteme u mnogim muslimanskim zemljama. Proces kodifikacije odnosi se na formalizaciju šerijatskog prava u pisani oblik zakona, često u kombinaciji s modernim pravnim principima. Ovaj proces nije jednoličan i završen, on kontinuirano evoluira s različitim implikacijama po različite zemlje. Sve to osigurava da islamska pravna misao ostane relevantna i utjecajna na globalnoj razini (El-Karadavi, 1980:184).

Bosanskohercegovački kontekst: kontinuitet i prilagodba fikha

U Bosni i Hercegovini odvajanje od hilafeta počelo je još Berlinskim kongresom 1878. godine. Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini preuzela je ulogu ključne institucije za aktualizaciju islamskog prava u lokalnim uvjetima. Kroz instituciju reisul-uleme i Rijasetu, muslimani u Bosni i Hercegovini zadržali su povezanost sa šerijatom, ali i razvili pravne modele prilagođene multikonfesionalnom i sekularnom okruženju.

Očuvanje zajedničkog pravnog naslijeđa hanefijskog mezheba bilo je ključno za kontinuitet pravne misli u Bosni. Islamska zajednica je svojim tumačenjem povezala između tradicionalnih učenja i savremenih potreba, što je omogućilo inovativne pristupe u tumačenju šerijatskih propisa.

Historijski okvir je važan te fikh institucionalno egzistira od 1537. godine i osnivanja Gazi Husrev-begove medrese. Bosna i Hercegovina, smještena na periferiji Osmanske Države, započela je svoj proces pravne autonomije nakon Berlinskog

kongresa 1878. godine. Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, osnovana 1882. godine, preuzela je ključnu ulogu u očuvanju šerijatskih normi i prilagodbi islamskog prava lokalnim uvjetima. Uvjereni smo da iskustvo muslimana u Bosni i Hercegovini pokazuje da je moguće spojiti vjernost mezhepskoj tradiciji i otvorenost prema izazovima pluralnog društva. U ovom radu polazimo od uvjerenja da je upravo bosanskohercegovačko iskustvo jedan od najzanimljivijih primjera kako se fikh može čuvati u kontinuitetu, a istovremeno kreativno prilagođavati društvu koje je slojevito i multikonfesionalno. Ukidanje hilafeta dodatno je naglasilo važnost ove institucije kao čuvara islamskog naslijeđa u regionu. Islamska zajednica je most između fikha u Bosni i Hercegovini prije i nakon ukidanja hilafeta. Ona je zadržala kontinuitet hanefijskog mezheba, istovremeno razvijajući inovativne pravne modele koji su odgovarali multikonfesionalnom i sekularnom okruženju. Njena uloga mosta između tradicije i modernosti omogućila je očuvanje islamskog identiteta, ali i integraciju u šire društvene strukture.

Osnivanje Islamskog teološkog fakulteta 1977. godine kroz nastavne predmete fikha osnažen je pristup institucionalnog tumačenja islamskih propisa. Naučni radovi nastavnika, mentorisanja naučnih fikhskih teza i autorska djela iz fikha zorno pokazuju razumijevanje i ulogu fikha u bosanskohercegovačkom društvu. Svoj doprinos razumijevanju i razvoju fikha u bosanskohercegovačkom društvu dali su brojni autori: dr. Mehmed Begović (šerijatsko personalno i vakufsko pravo), dr. Fikret Karčić (šerijatski sudovi i islamski reformizam), Husein-ef. Dozo (Bejtul-mal i islamske institucije), dr. Enes Ljevaković (usuli-fikh i islamske institucije), dr. Husein Kavazović (kodifikacija šerijatskog prava), dr. Ibrahim Džananić (šerijatsko porodično pravo), dr. Mustafa Hasani (šerijatsko porodično pravo, šerijatsko nasljedno pravo i ibadat), dr. Senaid Zajimović

(šerijatsko porodično pravo), dr. Muharem Štulanović (šerijatsko običajno pravo), dr. Šukrija Ramić i dr. Osman Kozlić (fikhska pravila), dr. Sulejman Topoljak i dr. Bilal Hodžić (fikh muslimanskih manjina), dr. Enver Gicić (šerijatsko nasljedno pravo), dr. Nedim Begović (ljudska prava i metodologija šerijatskog prava), dr. Senad Čeman (savremene fikhske teme i vakufsko pravo), dr. Ahmed Purdić (međunarodne akademije islamskog prava i islamske institucije), dr. Ahmed Hatunić (međunarodne akademije islamskog prava), dr. Hakija Kanurić (šerijatsko građansko pravo) i dr. Hamid Indžić (intencije šerijata). Njihova djela predstavljaju važne primjere savremenih oblika interakcije islamskog prava i društvenih tokova u Bosni i Hercegovini nakon ukidanja hilafeta.

Savremeni izazovi i perspektive islamskog prava

Interdisciplinarni pristup je jasan pokazatelj islamske pravne doktrine nakon ukidanja hilafeta. Može se zaključiti da se upravo u toj otvorenosti prema znanju drugih disciplina ogleda snaga fikha kao žive nauke, a ne njegova slabost. Jedan od ključnih izazova islamskog prava danas je kako integrirati savremena naučna dostignuća u pravnu misao. Smatramo da upravo u toj integraciji leži i iskušenje i snaga fikha – iskušenje jer prijeti gubitkom autentičnosti, ali i snaga jer omogućava živu i relevantnu primjenu Šerijata. Bioetika, ekonomski modeli, klimatske promjene i umjetna inteligencija zahtijevaju od učenjaka da sarađuju s ekspertima iz različitih oblasti kako bi ponudili rješenja etički prihvatljiva i pravno relevantna.

Kontekstualno tumačenje i lokalne specifičnosti

Muslimanske manjine (*ekalijjat*) u većinski nemuslimanskim zemljama zahtijevaju specifične fetve koje uvažavaju lokalne društvene i pravne

kontekste. Kolektivni idžtiħad mora uvažavati razlike među pravnim školama i kulturnim kontekstima. Kontekstualno tumačenje islamskih propisa, uzimajući u obzir običaje (*urf*) i kulturne raznolikosti, ključ je za održavanje relevantnosti islamskog prava u globaliziranom svijetu (Ibn Bejje, 2006:16–21).

Inkluzivnost i pluralizam u savremenom islamskom pravu

Povećanje uključenosti žena u procese donošenja fetvi i šerijatskih stavova može doprinijeti balansiranju pravne misli i rješavanju pitanja koja direktno utječu na muslimanke. Pored toga, priznavanje raznolikosti unutar mezheba i pravnih škola osigurava dinamičnost i inkluzivnost pravne misli.

Zaključna razmatranja i preporuke

Prije svega, ukidanje hilafeta 1924. godine označilo je kraj centraliziranog islamskog autoriteta, kao i početak nove ere u kojoj su muslimanski pravници morali pronaći načine da prilagode islamsko pravo savremenim izazovima. U tom procesu oblikovalo se pet glavnih karakteristika referentnosti fikha: neovisnost (*istiklaliye*), komplementarnost (*tekamulije*), institucionalnost (*muessesetije*), obaveznost (*ilzamije*) i proceduralnost (*idžraiye*) (Safijuddin, 2008:26–27). Zahvaljujući njima, pravna rješenja bila su konzistentna i razumljiva muslimanima. Uloga islamskih pravnika bila je da objasne ono što je šerijatski dopušteno ili nije, dok je uloga muslimana bila da takva rješenja prihvate i primjenjuju ili da ih odbace.

Nadalje, islamska pravna misao u proteklom stoljeću razvila je institute i principe koji omogućavaju razumijevanje tekstova (*fikh en-nusus*) unutar savremene stvarnosti (*fikh el-vakia*). Učenjaci su u traganju za optimalnim rješenjima svoj idžtiħad zasnivali na intencijama (*mekasid*) šerijata, na svijesti o posljedicama (*mealat*) vlastitog

promišljanja, na principu olakšavanja (*tejsir*), načelu nužnosti (*darura*) i na poštivanju pet zaštićenih vrijednosti: života (*nefs*), vjere (*din*), razuma (*akl*), imovine (*mal*) i porodice i časti (*nesl* i *ird*). Budući da se radi vrlo često o praktičnim pitanjima, neka rješenja šerijatskih pravnika mogu se činiti krutima ili proceduralnima, no to je odraz različitih uglova gledanja na društvene procese. Razvijanje zajedničkog pravnog stava o globalnim islamskim pitanjima zahtijeva visok stepen posvećenosti i slojevitosti spoznaje. Kroz vrijeme se pokazalo da je uvažavanje razlika među mezhebima i kulturnim kontekstima osnova za jačanje islamskog prava u globaliziranom svijetu, pa u tom smislu fikh može poslužiti kao primjer inkluzivnog pristupa.

U savremenom dobu islamski pravници suočavaju se s pitanjima koja nadilaze tradicionalne okvire: zdravlje i liječenje, nove medicinske tehnologije, ekonomski modeli, klimatske promjene, razvoj umjetne inteligencije i brojna etička pitanja. U ovome kontekstu interdisciplinarni pristup pokazuje se kao nužan i dragocjen, jer omogućava da šerijatska pravna misao ostane i etički odgovorna i društveno relevantna. Islamske propise treba kontekstualno tumačiti, uz uvažavanje lokalnih okolnosti i kulturne raznolikosti. Muslimanske zajednice u nemuslimanskim zemljama trebaju specifične fetve koje će im pomoći da očuvaju vjeru, a istovremeno omoguće skladnu integraciju u društvo. Posebno se naglašava potreba da u procese donošenja fetvi budu uključene i žene, kako bi se postigla ravnoteža u pitanjima koja direktno utječu na njihove živote i iskustva.

Na kraju, Bosna i Hercegovina, kao sekularna država s bogatom multikonfesionalnom historijom, pruža vrijedan primjer kako se islamsko pravo može prilagoditi složenom društvenom kontekstu. Islamska zajednica je uspješno čuvala kontinuitet hanefijskog mezheba, a istovremeno razvijala inovativne modele koji odgovaraju

savremenim okolnostima – od prava žena i obrazovanja do institucionalnog tumačenja vjere i međureligijskog dijaloga. Paralelno s tim, na globalnom nivou islamska pravna misao evoluirala je kroz različite tokove: modernizam i reformizam, tradicionalizam, islamizam, sekularizacija, neotradicionalizam i neo-reformizam. Svaki od ovih tokova predstavljao je pokušaj odgovora na izazove moderniteta i globalizacije,

potvrđujući dinamičnost islama i njegovu sposobnost prilagodbe različitim vremenima i prostorima.

Stoljeće nakon ukidanja hilafeta pokazuje da islamsko pravo posjeduje vitalnost i sposobnost prilagodbe i bez centralnog autoriteta. Decentralizacija je otvorila prostor za raznolikost i fleksibilnost, ali je istovremeno nametnula potrebu za novim oblicima referentnosti. Primjeri poput Bosne i Hercegovine

potvrđuju da se kontinuitet tradicije može spojiti s inovacijom u savremenom društvu. Budućnost islamske pravne misli leži u kolektivnom idžtihadu, interdisciplinarnom pristupu i ustrajnom oslanjanju na izvore šerijata, što omogućava da fikih ostane i autentičan i relevantan. Ovim radom želi se potaknuti daljnja naučna rasprava o ulozi kolektivnog idžtihada u očuvanju autentičnosti i savremene relevantnosti islamskog prava.

Literatura

Abduhu, Muhamed (2012). *Tefsir el-mennar*. Bejrut: Dar Ihja et-turas el-arebi.
Fasi (el-), Alal (1993). *Makasid eš-šeria el-islamijje ve mekarimuha*. Tunis: Dar el-garb el-islami.
Halid (el-), Halid, "El-Idžtihad el-džemai bejne en-nazrije ve et-tatbik", www.nashiri.net. (pristupljeno 28.11.2025)
Ibn Ašur (1984). *Et-tahriru vet-tenvir*. Tunis: Darut-tunisijje li en-neš.
Ibn Ašur (2001). *Makasid eš-šeria el-islamijje*. Jordan: Dar en-nefais.

Ibn Bejje, (2006). *Sinaat el-fetva ve fikih el-ekalijjat*. Bejrut: Dar el-minhadž.
Jusuf, Muhamed (1961). *El-Islam vel bajat*. Kairo: Mektebetu Vehbe.
Karadavi (el-), Jusuf (1980). *El-Idžtihad fi eš-šeria el-islamijja*. Kuvajt: Dar el-kalem.
Smailagić Nerkez (1990). *Leksikon islama*. Sarajevo: Svjetlost.
Rida, Muhammed Rešid (n.d.). *El-Hilafe*. Kairo: Dar ez-zehra li el-i'lam.

Safijuddin, Bilal (2008). *Ehlul-halli ve el-akdi fi el-fikih el-islami*. Damask: Dar en-nevadir.
Sanu, Kutb Mustafa (2006). *El-Idžtihad el-džemai el-menšud*. Bejrut: Dar en-nefais.
Šatibi (el-), Ibrahim ibn Musa (n.d.). *El-Muvafekat fi usul el-fikih*. Bejrut: Dar el-ma'rifet.
Zejdi (el-), Taha Ahmed (2013). *El-Merdzijje fi davi es-sijase eš-šer'ijje*. Jordan: Dar en-nefais.

الموجز

الشرعية الإسلامية بعد إلغاء الخلافة:
من المركزية إلى اللامركزية

أحمد بورديتش، سناد تشيمان

يتناول هذا البحث تحول الفكر الشرعي الإسلامي بعد إلغاء الخلافة عام 1924، فيقدم في الجزء الأول لمحة تاريخية عن زوال السلطة المركزية وتداعيات ذلك على المرجعية القانونية. ثم يحلل تفاعل الشريعة الإسلامية مع العمليات العالمية، كالاستعمار، والحركات القومية والإسلامية، والعولمة، مع التركيز الخاص على دور المجمع الدولية ومجالس الإفتاء. وقد أولى اهتمام خاص بسياق البوسنة والمهرسك ودور المشيخة الإسلامية في الحفاظ على التراث الفقهي الحنفي وتكيفه مع المجتمع المعاصر. وفي الجزء الأخير، يتناول البحث معضلة الفكر الشرعي الإسلامي الأساسية، وهي: كيف يُمكن للمسلمين في زمن لا وجود فيه للخلافة، مقارنة المسائل الفقهية بالاعتماد على الاجتهاد الجماعي، والتعاون بين التخصصات، وتقدير السياقات المختلفة؟

الكلمات المفتاحية: الخلافة، الفقه الإسلامي، الفقه، الاجتهاد، المشيخة الإسلامية في البوسنة والمهرسك، الاجتهاد الجماعي.

Abstract

ISLAMIC LAW AFTER THE ABOLITION OF THE CALIPHATE: FROM CENTRALIZATION TO DECENTRALIZATION

Ahmed Purdić, Senad Čeman

This paper examines the transformation of Islamic legal thought following the abolition of the caliphate in 1924. The first part provides a historical overview of the disappearance of central authority and its consequences for legal reference (*marja'iyah*). The paper then analyses the interaction of Islamic law with global processes – colonialism, national and Islamic movements, and globalization – with particular emphasis on the role of international academies and fatwa councils. Special attention is given to the Bosnian-Herzegovinian context and the role of the Islamic Community in preserving the Hanafi legal heritage while adapting it to contemporary society. In its concluding section, the paper addresses a key dilemma of Islamic legal thought: how Muslims can approach *fiqh* (jurisprudential) issues in a time without a caliphate, relying on collective *ijtihad*, interdisciplinary cooperation, and consideration of diverse contexts.

Keywords: caliphate; Islamic law; *fiqh*; *ijtihad* (the use of reason to arrive at a knowledge of truth); Islamic Community in Bosnia and Herzegovina; collective *ijtihad*.